

Redakcija: Algis Mickūnas, Arūnas Sverdiolas, Saulius Žukas

Leidžia Saulius Žukas

Šį numerį sudarė Arūnas Sverdiolas

Redaktorė Loreta Urtė Urbaitė

Rinko ir maketavo leidykla „Baltos lankos“

Žurnalą parėmė

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas

© Sudarymas, Arūnas Sverdiolas, 2003

Barthes Roland, „Rhétorique de l'image“, in *L'obvie et l'obtus*; © Editions

du Seuil, 1982; © Rima Malickaitė, vertimas į lietuvių kalbą, 2003

Hermann Broch, „Die Heimkehr des Vergil“; © Suhrkamp Verlag Frankfurt
am Main 1973; © Rūta Jonynaitė, vertimas į lietuvių kalbą, 2003

© Algirdas Julius Greimas

© Baltos lankos, 2003

Žurnalas leidžiamas dukart per metus

Adresas: Laisvės pr. 115a-54, 2022 Vilnius

Tel. (85) 2408673, faksas (85) 2407446

Printed in Lithuania

ISSN 1392-0189

APIE NYKŠTUKĄ IR GRIGO RATUS

(lietuviškojo Hermio beieškant)

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS

I. Nykštukas ir Hermis

1. Išeities pozicijos

1–1. Nykštuko nuotyčiai

Pasaka apie *Nykštuką* gerai žinoma lietuvių tautosakoje.¹ Tai ištiesa virtinė nepaprastų – neįtikimų ir juokingų nuotykių, primenančių ispanų literatūros išgarsintą pikareskinį žanrą, tai mažo, nykščio didumo ar iš nykščio gimusio vyruko kūdikystės žygdarbiai. Atidėjus į šalį porą versijų², kuriose pasakojimo pradžioje įvestas *Nykštukas* vėliau sutapdinamas su visai skirtingu pasakų herojais, lieka ištisas pluoštas variantų, kurie, nežiūrint paviršutiniškų kaitaliojimųsi, lieka paklusnūs vienai bendrai naratyvinei struktūrai: užteks tad tik suglaustai priminti vieno šio pasakojimo varianto³ turinį, skliaustuose eventualiai nurodant stambesnius pakaitalus ar papildymus.

(1) *Nykštelis* stebuklingai gimsta bevaikių senių šeimoje (iš nupjauto nykščio arba bezdalo).

(2) Tą pat dieną jis jau neša valgį tėvui į laukus.

(3) *Nykštelis* pavaduoja tėvą akėdamas (arba ardamas, arba važiuodamas į mišką malkų); jis valdo arklius (arba jaučius), ilindęs į gyvulio ausį ir ten garsiai šūkaudamas.

(4) *Nykštelis* įkalba tėvą parduoti jį pravažiuojančiam ponui: parduotas N. dažniausiai pabėga nuo savo savininko (ir grįžta namo).

(5) *Nykštelis* gano savo šeimininko bandą.

(6) *Nykštelis* pavagia du jaučius (arba dalyvauja vagystėje savo patarimais ar pagalba).

(7) *Nykštelis* atsiduria ir kurį laiką praleidžia karvės pilve.

(8) *Nykštelis* patenka į ubago kašę.

(9) *Nykštelis* atsiduria ir kurį laiką gyvena vilko pilve, kol tasai jį parneša namo, kur vilkas užmušamas.

1–2. Hermio žygdarbiai

Mūsų dėmesį į šią pasaką atkreipė atsitiktinai į rankas patekusi žymaus XIX a. pabaigos prancūzų filologo Gastono Paris'o brošiūra, pavadinta *Le Petit Poucet et la Grande Ourse*⁴, kurioje jisai bandė palyginti visoje Europoje išsibarsčiusią pasaką apie *Nykštuką* su *Hermio* mitu arba, tiksliau pasakius, su vienu šio mito epizodu, atpasakojančiu graikų dievo kūdikystės ir būtent – pirmosios jo gyvenimo nakties – žygdarbius. Pagal ano meto dominuojančius metodologinius principus, tokio palyginimo tikslas – matyti *Hermio* mite europiečių pasakų prototipą, iš kurio išsirutulioję visi europiniai to tipo pasakų variantai, o to palyginimo priemonės – panašumų ar atitikmenų atskiruose motyvuose ar jų figūrose ieškojimas. Nežiūrint galimos tokių metodų kritikos, į kurią čia nesileisime, vis dėlto reikia iš karto pripažinti neabejotiną šio palyginimo intuityvinę vertę.

G. Paris ypač susižavi vienu primityviu *Hermio* mito motyvu, kuriam atitikmenų jis ir ieško Europos tautų folklore:

tai *Apolono* karvių pavogimas. Šiame epizode jisai išskiria tris reikšmingus bruožus:

- bandos pavogimą, atliktą pirmąją savo gyvenimo naktį,
- to vogimo užmaskavimą, karves varant atatūpsčiom,
- grįžimą namo į savo lopšį per durų plyši,

ir juos įtikinamai suranda – išskyrus gal tik ne visai patikimą atbulą karvių varymą – įvairiuose Europos folkloriniuose pasakojimuose.

Šitoks palyginimo būdas šiandien mums, žinoma, atrodo nepakankamas *Nykštuko* ir *Hermio* tapatumui pagrįsti, tačiau negalima G. Paris'ui nepripažinti paties sugretinimo nuopelnų.

2. *Nykštuko* ir *Hermio* galios sferos

2–1. Homeriškas himnas *Hermio* garbei

Graikų mito ir europinių stebuklinių pasakų palyginimas darosi daug įtikimesnis, vietoje specifinių, bet prasmės atžvilgiu niekuo nepagrįstų *Hermio* veiklos bruožų pasirinkus bendrąsias šio dievo pasireiškimo funkcijas: jisai, kaip visiems žinoma, *vagių*, *prekybos* ir *iškalbos* dievas.

Atidžiai perskaičius dievui *Hermiui* skirtą homerišką himną, kuris ir buvo pagrindinis G. Paris'o šaltinis, visų pirma į akis krinta tai, kad *Apolono* karvių vagystė, kurią G. Paris išskiria iš viso pasakojimo, yra tiktai vienas, glaudžiai į naratyvinę visumą integruotas epizodas, o ne koks nors viso šio mito prototipas. Neseniai pasirodžiusi plati Laurence Kahn studija apie *Hermį*⁵, kurioje jinai išryškina šio dievo, kaip visokių rūšių komunikacijos meisterio, vaidmenį, padeda mums atrinkti pagrindines ištiso mitinio pasakojimo vietas.

1. *Hermis*, tiesa, savo gyvenimą pradeda *vagyste*, tačiau *Apolono* dievišką bandą jis pavagia prasmingai, tam

– kad tučtuojau paaukotų *du jaučiu* dievams ir tuo būdu įsigytų jų prielankumą,

– kad šios vagystės pagalba jisai, benkartas, sueitų į santykius su savo broliu *Apolonu* (jiedu vieno tėvo *Dzeuso*, bet skirtingų motinų vaikai), kuris jį jėga nuves į Olimpą ir pristatys dievui tėvui ir visų rimtų dievų sueigai.

2. *Hermis*, atsidūręs prieš savo tėvą *Dzeusą*, jį sužavi savo iškalba, pasakydamas savo apsigynimui kalbą, kurioje jis nesako teisybės, bet ir nemeluoja (elgiasi kaip visų laikų geri advokatai ir politikai), ir gauna savo dieviško statuso pripažinimą.

3. *Hermis* savo santykius su *Apolonu* galutinai nustato mainų pagalba, dovanodamas jam savo išrastą lyrą ir už tai gaudamas savo valdžion *Apolono* bandą.

Sutrauktai nupasakodami šią istoriją, mes norėjome visų pirma akivaizdžiai parodyti, kad *Hermio* veikla ir jos aprašymas yra logiškai pagrįsta vienu su kitais susietų veiksmų programa, o ne kokių nors fantastiškų epizodų atsitiktinis sudėstymas. O jau pats skaitytojas supras, kad šių epizodų išryškinta tematika – *vagystė, iškalba, mainai* – atitinka bendrai priimtus mus dominančio dievo atributus.

2–2. Pagrindiniai Nykštuko bruožai

Sunku iš pirmo žvilgsnio pasakyti, kiek mūsų lietuviškasis *Nykštukas* atspindi graikiškąjį *Hermį*, nors panašumai tarp jų – neabejotini: atskiri *Nykštuko* nuotykių epizodai gana gerai atitinka ką tik išvardintas pagrindines *Hermio* funkcijas.

– *Nykštukas* yra *vagis*: jis arba pats pavagia jaučius, arba dalyvauja vagystėje, duodamas patarimus profesiniams vagims.

– *Nykštukas* yra *mainų* protagonistas: jis prikalbina savo tėvą parduoti jį pravažiuojančiam ponui, žadėdamas pats netrukus grįžti namo. Dar daugiau: jis ne tik mainytojas-

prekėjas, bet ir mainų objektas, ne tik geras pirklys, bet ir sukčius, iš anksto numatęs apgauti mainų operacijos dalyvį.

– Tačiau pats charakteringiausias jo bruožas – tai jo *kalbinė veikla*: iš tiesų visa *Nykštuko* veikla pasireiškia kalbinėmis, o ne somatinėmis formomis. Štai keletas tokios veiklos pavyzdžių:

– *Nykštukas* aria ir akėja, įsitaisęs jaučio ar arklio ausyje, ten *rėkaudamas* ir duodamas nurodymus.

– *Nykštukas* atsikrato nuo jį nupirkusio pono, jam važiuojant per miestus imdamas *rėkti*: „šikt noriu!“ ir tuo būdu sugėdydamas poną, kuris, bijodamas, kad miestelėnai jo nepalaikytų nepraustaburniu, paleidžia *Nykštuką* į laisvę.

– Atsidūręs karvės pilve, *Nykštukas* ima *kalbėti*, išgaudina melžėją ir šeimininkus, kurie nutaria papjauti karvę, tuo būdu išlaisvindami mūsų herojų.

– Būdamas vilko pilve, jis savo *rėkavimu* neleidžia vilkui prisiartinti prie savo grobio, žmonėms pranešdamas apie vilko kėslus; bijodamas mirti badu, vilkas jo paklauso ir parneša jį namo, tuo patekdamas į pražūtį.

Ši kalbinė veikla, pasižyminti dar gudrumu ir suktumu, padaro iš mūsų *Nykštuko* gana gerą *Hermio*, retorikos dievo, atitikmenį.

2–3. Lietuviški hapaksai

Vadinamųjų stebuklinių pasakų tyrinėtojai bus pastebėję vieną charakteringą jų bruožą: tokie pasakojimai, paprastai labai sklandžiai ir logiškai vystydami herojaus veiklą, tik kartais nelauktai sustabdo skaitytoją, atsidūrusį prieš kokią nors visai nelauktą, keistą detalę. Tyrinėtojas tokiu atveju turi pagrindo manyti turįs reikalo su koku nors mitiniu, nebesuprantamu, užmirštu pasakojimo elementu.

Tokių nelauktumų, vadinamų hapaksais, randame ir mūsų *Nykštuko* nuotykių atpasakojime. Imkime kad ir jo karvės

pilve buvimo epizodą. *Nykštukui* savo rėkavimu karvės pilve išgąsdinus moteris, šeimininkas nutaria šią kalbančią karvę papjauti; jina papjaunama, jos mėsa „sudorojama“, bet jina *nevalgoma*, o išmetama. Tai neatsitiktinis dalykas: tas pats vyksta ir kitame „dešrų“ epizode: jos, nors jau iškeptos ir paruoštos valgymui, išmetamos, nes savo forma asimiliuojamos *Nykštukui*.

Panaši atsisakymo valgyti problema iškyla ir homeriškojo himno interpretatoriams: *Hermis*, iš pavogtos *Apolono* bandos papjovęs du jaučiu ir paaukojęs juos dievams, patsai mėsos neliečia, tuo būdu nedalyvaudamas aukojimo puotoje. Laurence Kahn, paskutinė šio mito nagrinėtoja, duoda visai patenkinamą šios mįslės išaiškinimą: aukojimo procedūros, anot jos, negalima suprasti neįvedant vieno svarbaus jos etapo – aukos padalijimo. Auka skirstoma visų pirma į dievų ir žmonių dalis, ir tik po to jau žmonių dalis hierarchine tvarka padalijama aukojimo dalyviams. *Hermis* atsisako mėsą valgyti todėl, kad mėsa – tai žmonių dalis, o jisai juk – dieviškos kilmės aukotojas, ieškąs būti priimtas į dievų bendruomenę.

Atsimenant šį *Hermio* atsisakymą valgyti mėsą, paaiškėja ir keistas lietuviškosios pasakos protagonistų elgesys: pasakotojas jau nebežino, kodėl mėsos negalima valgyti, jis žino tiktai gryną, nusemantintą „mitinį faktą“ – būtent, kad reikia mėsos nevalgyti.

Toks išaiškinimas leidžia mums nustatyti transformacinį ryšį tarp graikiškosios ir lietuviškosios to mito versijų, taip išryškinant ir lietuviškojo *Nykštuko* originalumą:

(1) *Hermis* yra mainų dalyvis, o *Nykštukas* – mainų dalyvis, bet kartu ir mainų objektas,

(2) *Hermis* yra aukotojas, o *Nykštukas* – aukotojas (jis išprovokuoja karvės papjovimą), bet kartu ir pati auka (jis yra ta „kalbanti mėsa“).

Dar artimesnis graikiškajai versijai yra vienas lietuviškasis variantas⁶, kuriame du skirtingi epizodai (atskirai pasakojami tiek kituose lietuviškuose variantuose, tiek ir kitų Europos tautų pasakose): jaučių vagystė ir *Nykštuko* buvimas karvės pilve, – sujungiami į vieną ištisą istoriją:

– *Nykštukas* padeda vagims, įlįsdamas į tvartą per raktą skylutę ir atidarydamas jiems duris. Tačiau jiems įėjus į vidų, *Nykštukas* ima rėkti, pažadina šeimininkus ir išbaido vagis.

– *Nykštukas* palaukia, kol šeima iš naujo sumigs ir pats vienas išsivaro į mišką du jaučiu.

– *Nykštukas* susiranda miške vagis ir liepia jiems papjauti jaučius ir sukavoti jų mėsą.

– *Nykštukas* reikalauja jaučių grobus atskirti ir nešti išplauti į ežero vandenį. Nunešus jis ir vėl savo rėksmu išbaido vagis.

– *Nykštukas* išsikviečia savo tėvą ir duoda mėsos vežtis namo.

– *Nykštukas* kartu su grobais prarijamas vilko.

Ši *Nykštuko* nuotykių versija atrodo neabejotinai „senesnė“ tuo, kad jina priartėja prie graikiškosios versijos: *Nykštukas* čia ne tik vagystės dalyvis, bet, kaip ir *Hermis*, tikras vagis, jis ne tik išprovokuoja karvės papjovimą, bet patsai organizuoja jaučių aukojimą, aukos dalijimą (atskyrimą mėsos nuo grobų) ir žmogiškosios dalies atidavimą aukotojo šeimai.

Pastaba. *Nykštuko* prisišliėjimas ir susitapdinimas su jaučių grobais, kuriuos netrukus praris vilkas, sutrauktai, sinkopiškai atvaizduoja jo buvimą karvės pilve, kituose variantuose išplėstą į savarankišką epizodą.

Nemažo kiekio archajiškų, nebesuprantamų elementų buvimas lietuviškose versijose sutvirtina hipotezę, pagal kurią *Nykštukas* gali būti laikomas bent daliniu *Hermio* atitikmeniu.

3. Dieviškasis Nykštuko gimimas

Tačiau tokiais daliniais panašumais pasitenkinti – kaip tai dar davė G. Paris'o epochos mitologai – negalima, jie gali būti tik išeities tašku reikšmingiems skirtumams nustatyti. Lietuviškuose *Nykštuko* nuotykiuose, pavyzdžiui, randame epizodų, kurie, būdami bendri Europos tautosakai, neturi atitikmenų *Hermio* mite. Turime galvoje būtent *Nykštuko* nuotykius *karvės pilve* ir jo buvimą *vilko pilve*.

Reikia pasakyti, kad ir tie epizodai, randami europiečių tautosakoje (ar bent mums žinomi, G. Paris'o studijoje panaudoti variantai), atrodo tik kaip linksmy, juokingų įvykių aprašymai: tik tai lietuviškųjų versijų panaudojimas suteikia visam pasakojimui ir jo atskiriems integruotiems epizodams pilną mitinę prasmę. Du pagrindiniai mitiniai faktai lietuviškuose variantuose apgaubia šiuos abu – karvės ir vilko pilvuose buvimą epizodus, tai

– *Nykštuko pirmasis* stebuklingas gimimas iš *bezdalo*, ir

– *Nykštuko galutinis* gimimas, išlindus iš vilko pilvo ir nusivilkus „skūrelę“ (namuką).

Tai mums leidžia nustatyti bendrąjį, palyginamąjį abiejų mitų – graikiškojo ir lietuviškojo – pobūdį: graikiškasis mitas atpasakoja ką tik gimusio *Hermio* pirmosios nakties nuotykius, o lietuviškasis mitas duoda visą virtinę dalinių jo gimimų, *Nykštukui* pereinant progresyviai iš vienos būsenos į kitą iki galutinio jo atsiradimo žmonių pasaulyje. Šioje savo prenatalinėje fazėje jisai veda, jei taip galima sakyti, dvigubą gyvenimą: „išorinį“ – ir čia jis atlieka žygdarbius, dalinai homologuojamus su *Hermio* veikla, ir „vidinį“ – kurį jis praleidžia tai karvės, tai vilko pilve, ir kuris savo atmosfera priima greičiau indų, o ne graikų mitologiją.

3–1. Pirmasis Nykštuko gimimas

Mūsų naudojamus *Nykštuko* gimimą aprašančius variantus galima suskirstyti į kelias grupes. Jų bendras vardiklis – bevaikių, senų tėvų noras turėti sūnų – tai sąlyga stebuklingam gimimui aprašyti.

(1) Pats paprasčiausias, skurdžiausias variantas – tai bevaikių tėvų „velijimo“: „kad tik kūdikį turėtų, o kad tas ir tei mažas būtų kai muma nykštis“ išsipildymas (LPY, I, 121 sqq).

(2) Įdomesnė antroji versija – vaiko atsiradimas iš *nukirsto nykščio*:

„Boba trupino batvinius ir atsiplovė nykštį. Pūtė, pūtė ir išpūtė berniuką Nykštuką“ (LT, III, 354).

„diedelis nusikirto nykštį, idėjęs į lopšį supo, supo, išsupo vaiką ir praminė jį Jonu“ (LPT, III, 91 sqq).

„(senutė pataria:) nusipjauk nuo kairės rankos nykštį, užmesk užkrosnin ir turėsi vaiką“ (LT, III, 547 sqq).

(3) Pagal trečiąją versiją vaikiukas atsiranda jau ne iš nukirsto nykščio – jis tik mažas kaip nykštys – o iš *bezdalo*:

„Kaži kas jiems pasakė, kad reikė į grūstuvę (*piestą*) *bezėti*, teip ir turėsite vaikų (.....), *bezėjo*, *bezėjo* ilgą laiką, bet jiems Dievas davė vaiką tik tokį mažiuką, kaip nykšties galas, ir jis neaugo didesnis...“ (LPY, II, 140).

„Kada tik judu norėsite *bezdėti*, *bezdėkita* visada į užsiūtą rankovę, o paskui tą rankovę grūskita į *piestą* (...) Begrūdžiant pasidarė mažas vaikiutis, kaip nykštys, ...“ (LPT, III, 64).

Pastebėtina, kad visi *Nykštuko* atsiradimo aprašymai neišvengiamai įveda nykštį kaip naujagimio ūgio ir išvaizdos mastą. Tačiau jau variantai, kurie jo gimimą išivaizduoja kaip nykščio transformaciją į gyvą sutvėrimą, praktišką šio pasikeitimo procedūrą aprašo kiekvienas skirtingai: vaikutis atsiranda tai pūtimo, tai supimo, tai užkrosnin užmetimo dėka.

Tai, galima sakyti, tam tikra prasme „materialistinis“ mitinės operacijos būdas, kurį galima supriešinti gimimui iš bezdalo kaip „idealistiniam“ šio reiškinių išsiaiškinimui. Pirmuoju atveju iš pradžios imamas materialus žmogaus kūno sąnarys – nykštys, ir tik po to jau jam „ikvėpiama“ dvasia – gyvybė. Antroju atveju būsimasis Žmogelis pirmiausia pasireiškia kaip kvapas, taigi kaip dvasinis principas, ir tik po to, grūdimo pietoje pagalba, jam prikeriamos materialinės savybės: pietoje grūdimo, trynimo būdu atliekamos operacijos, pervedančios materiją iš vieno būvio į kitą, iš kieto į minkštą, iš skysto į tirštą ir t.t. Užtat ir *Nykštuko* gimimo iš bezdalo versija (*bez-dalas*, pagal LKŽ, perkelta prasme reiškia „vaiką, mažą žmogų“) mitiniu požiūriu atrodo patikimiausia: ir dėl to, kad jinai gilesniu filosofiniu žvilgsniu sprendžia gyvybės atsiradimo problemą, ir dėl to, kad ji pasižymi tiksliau pačios procedūros aprašymu, viena iš pagrindinių mitologinio autentiškumo garantijų.

Priėmus šį pastarąjį išaiškinimą, *bezdalo*, kaip gyvybinio prado, statusas vis dėlto lieka paradoksalus: mes esame įpratę žiūrėti, kad kvapas, kaip dvasia, išeina paprastai per *burną* žmogui *mirštant* (gyvybę „ikvėpti“, išpūsdamos savo kvapą, gali tik aukštesnio rango dievybės – *Dievas* ar *Velnius* – o ne bevaikiai seniai), tuo tarpu kvapas, kaip bezdalas, išeina per *užpakalį*, nežmogiškai būtybei *Nykštukui gimstant*. Ir dvasia, ir bezdalas, kaip kvapai, išeina iš vidaus į išorę, tačiau dvasia – vėlė išeina iš *viršutinės* vidurių dalies – iš *plaučių*, o bezdalas išeina iš *apatinės* vidurių dalies – iš *pilvo*. Galima tad lengviau sugrupuoti ir priešpriešinti šias dvi procedūras: tiek vėlė, tiek ir *Nykštukas* pasireiškia *išeidami iš organizmo vidaus į išorę* ir pradėdami naują, savarankišką gyvenimą, kuris tačiau vyksta kitame, mažiau materialiniame plane.

Vėlė

išeina mirštant;

Nykštukas

išeina gimstant;

iš aukštai:

per burną,

iš plaučių

iš žemai:

per užpakalį,

iš pilvo

Nežiūrint jų prigimties tapatumo, ir vėlė, ir *Nykštukas* yra „dūšios be vietos“, nuo kūno atsiskyrusios, gyvųjų pasauliui nepriklausančios būtybės – skirtumas tarp jų didelis, esminis: /aukštai/ vs /žemai/ kategorija juodu priešpriešina taip, kad *vėlė* atrodo kaip *aukštesnė už žmogų*, tobulesnė būtybė, tuo tarpu *Nykštukas* – *žemesnis už žmogų*, tiktai po kelių bandymų į žmonių pasaulį galintis atgimti padaras.

3–2. Galutinis *Nykštuko* gimimas

Toks *Nykštuko* sudvasintas gimimas iš bezdalo ne tiktai kad rodo lietuviškojo mitinio pasakojimo archajiškumą, bet ir atskleidžia jam galimybes toliau vystytis naujų gimimų kryptimi. Tačiau vienas iš mūsų rastų šio pasakojimo variantų savo užbaigimo būdu galutinai įprasmina šį mitą, visam pasakojimui nustatydamas naują, gilų skaitymo būdą.

Kaip ir kituose pasakos variantuose, vilkas, kurio pilve įsitaikęs *Nykštukas* neleidžia jam, keldamas triukšmą, prisiartinti prie grobio, galų gale sutinka parnešti jį namo. Kaip ir daugelyje kitų variantų, vilkas dėl mums nesuprantamų priežasčių (vėl naujas mitinis hapaksas!) turi jį įnešti į namų vidų, būtent į prieangį, kur seneliai jį ir užmuša. Šis *prieangis* tačiau – kitaip dar vadinamas senovėje *sieniu*, – nėra tai paprasta patalpa, o įėjimas į gyvenamojo namo centrą – kamina, kuriame neužgesdama ruseno, *Gabijos* globojama, namų židinio ugnis. Tiktai turint galvoje graikų kultūros istoriko J.-P. Vernant'o išryškintą glaudų – paremtą panašumu ir skirtumais – ryšį tarp namų židinio deivės *Hestijos* ir pasaulio perėjūno *Hermio*, galima suprasti tą užmirštą priežastį, dėl kurios *Nykštukas* būtinai parnešamas į prieangį, kur jisai galės galutinai užgimti žmonių pasaulyje *Gabijos* globoje.

Aprašęs vilko užmušimą, mūsų pasakotojas prideda: „daučiau tas Nykštelis nusivilkęs tą savo skūrele kai riešuto kevalą – teip gražus palikęs vaikiuks“ (Slančiauskas, 163).

Plačiai žinoma, kad vaikas, gimęs su savo „nameliu“, skirtas laimingam gyvenimui, ir tai *Nykštuko* atveju mūsų nestebina. Atvirkščiai, visai nelauktas atrodo išvis šis pasakotojo teigimas, kad *Nykštukas* tik dabar, galų gale po visų nuotykių ir vargų, iš tikrųjų gimsta pagal žmogiškus kanonus ir pradeda naują gyvenimą. Pažymėtinas taip pat ir faktas, kad jis, kaip Napoleonas pats užsidėdamas savo imperatorišką vainiką, patsai nusivelka tą savo „skūrele“: jis pats yra savo gimimo meistras, niekam už tai neprivalęs būti dėkingas. Įdomi ir kita detalė: savo skūrele jis nusivelka „kaip riešuto kevalą“, o *riešuto kevalas*, kaip žinome, lietuviškoje mitologijoje yra visokios pradžios simbolis.

Kitaip sakant, visi pasakojime sudėti *Nykštuko* nuotyčiai vyksta kitame, ankstyvesniame, prieš- ir infra – žmogiškame jo gyvenime, visus šiuos nuotykius reikia interpretuoti kaip atskiras jo, kaip mitinės būtybės, formavimosi fazes. Tuo būdu pasakojimas ir susideda iš jo vienas kitą sekančių gimimų aprašymo: gimęs iš senelių bezdalo, mūsų herojus grįžta į kitų gyvų būtybių iščius ir iš naujo gimsta pirmiau iš karvės, o po to iš vilko. Taigi du fantastiški mūsų pasakos epizodai – *Nykštuko* buvimas karvės ir vilko pilve – turi būti skaitomi ne kaip linksmos humoreskos, o kaip du metamorfozės – o gal net ir metempsichozės – etapai.

3–3. Nykštukas karvės ir vilko pilve

Bandant išsiaiškinti šiuos įvairius gimimus ir ypač jų sintagminės tvarkos principus, visų pirma ateina į galvą paprasčiausias *išorėjimo* kriterijus. Taip kaip „normalus“ gimimas pasireiškia gimstančiojo išėjimu iš vidujinio į išorinį pasaulį, taip ir *Nykštuko* gimimai atrodo kaip vis platesnės ir tolimesnės

erdvės užkariavimas. Buvęs *bezdalu* žmogaus viduriuose, jisai gimsta *nykščiu* žmogiškojo organizmo išorėje, pasireikšdamas kaip individualių tarpžmogiškų santykių nustatytojas. Jo gimimas iš *karvės* daro jį naminės erdvės, kultūrinio pasaulio atstovu, tuo tarpu buvimas *vilko* pilve išplečia jo veiklą į laukinę erdvę, į anapus kultūros esantį pasaulį. Nenustebsimė tad per daug kiek vėliau sužinoję ir apie *Nykštuko* atsiradimą *danguje*: jis tuo būdu bus išpildęs visą savo trajektoriją, iš žmogiškojo mikrokosmo pereidamas į žvaigždynų makrokosmą.

Tai, žinoma, problemos galutinai dar neišsprendžia: lieka, pavyzdžiui, visai neaišku, kodėl savo gimimams *Nykštukas* pasirenka vienokius gyvulius – karvę ir vilką, – o ne kitokius. Šitoks pasirinkimas leidžia mums formuluoti hipotezę, kad *Nykštukas*, paveldėdamas ir karvės, ir vilko savybes, bet drauge ir nugalėdamas juos (ir karvę, ir vilką juk nugalabijami), tampa dievišku jų valdovu, tuo būdu tik užimdamas mums gerai žinomas šv. *Jurgio* – gyvulių globėjo ir vilkų patrono – funkcijas. Tai dalinai patvirtina ir *Hermio* kūdikystės žygdarbiai, kurie pasibaigia *Apolono* bandos įsigijimu. Šios *Hermio*, kaip bandų ir piemenų globėjo, funkcijos darosi sunkiai suprantamos ir stebina graikiškosios miestų civilizacijos kontekste: jos gal galėtų padėti išspręsti painią sinkretiškos šv. *Jurgio* figūros problemą.

Tačiau tai būtų tik paviršutiniškas klausimo sprendimas: *Nykštuko* pakėlimas į galvijų ir vilkų valdovus dar nepaaiškina jo prigimties bruožų, išgytų pakartotinai gimstant. Kiekvienoje mitologijoje dažna sutikti gyvulių ar žvėrių, kurie arba patys turi mitinių būtybių funkcijas, arba yra pavidalai, kuriuos tam tikromis aplinkybėmis priima dieviškosios būtybės, arba pagaliau kurie yra tik dievų simboliai, jų palydovai-atributai. Užtat ir karvės bei vilko pasirinkimas lietuviškame mitologiniame kontekste negali būti atsitiktinis: jį galima būtų išsiaiškinti tik nustatant ryšį tarp *Nykštuko* būdo

ir elgsenos bruožų iš vienos pusės ir karvės bei vilko mitinių savybių – iš antros.

Šis ryšys savo ruožtu gali būti suprastas, pritaikius jam bendrą mitologinę taisyklę: jei *Nykštukas*, „gimdamas“ iš vienos ar kitos būtybės, paveldi esminius jos prigimties bruožus, tai atvirkščias teigimas irgi galioja – prarydami *Nykštuką*, vilkas ar karvė taip pat pasisavina, įgyja jo būdingas savybes. Paveldėjimo principą net ir mokslas šiandien priima, o išigijimą svarbių savybių absorbavimo būdu be sunkumų pripažįsta pas kanibalus vykstantis etnologas.

Turint galvoje, kad *kalbinė veikla*, kaip jau anksčiau buvome pastebėję, yra esminis *Nykštuko* prigimties bruožas, galima bandyti iš arčiau pažvelgti, kaip jinai pasireiškia jo buvimo karvės ir vilko pilve metu. Visų pirma krinta į akis šios veiklos progresyvumas: būdamas karvės pilve, *Nykštukas* tik tai *mikčioja*, o jau vilko pilve – garsiai *rėkauja*; likdamas *pasyvus* pirmuoju atveju, jisai pasireiškia kaip „kalbanti karvė“ ir tuo būdu išgąsdina visus namiškius, tuo tarpu vilko pilve – jisai jau *aktyvus* veikėjas, savo riksmu gąsdinantis patį vilką ir atvirkščiai – sukviečiantis žmones vilką šalin ginti:

– Tulia, vilką turėkit, tulia! (Slanč., 163).

Žiūrint į jo kalbinius pasireiškimus iš lingvistinio taško, skirtumas taip pat nemažas: besirandant karvės pilve, jo kalbiniai aktai yra *deklaratyvinio*, aprašomojo pobūdžio:

– Merga k ... karves melž, merga k ... karves melž (ibid.),

tuo tarpu iš vilko pilvo kalbėdamas jis išsireiškia jau *imperatyvine* forma. Pirmuoju atveju savo kalba jis išreiškia savo *žinojimą*, o antruoju – jo kalba virsta *veiklos* priemone.

Konstatavus, kad *Nykštuko* kalbinė veikla diferencijuota priklausomai nuo to, kieno pilve jis randasi, galima bandyti kelti klausimą, ką jis skirtingo paveldi gimdamas iš vieno, o paskui iš kito gyvulio. Ir atvirkščiai: kokias savybes išigyja šie mitiniai gyvuliai *Nykštuko* pabuvojimo jų viduriuose dėka?

Karvės atveju atsakymo elementai, atrodo, gana lengvai surinkami. Gimdamas pirmoje eilėje iš karvės, *Nykštukas* išigyja dieviškosios būtybės statusą: *Karvė* daugumoje indoeuropiečių mitologijų yra dieviškojo ir karališkojo suverenumo simbolis; jautis – kurio pavogimo epizodas kartais pakeičia *Nykštuko* buvimo karvės pilve aprašymą – yra dievams viešpačiams aukojamas, pats kilniausias gyvulys. Taigi ši dieviškoji prigimtis bent dalinai atitenka ir *Nykštukui*, darydama jį panašų į Dzeuso sūnų *Hermį*. Kiek sunkiau atsakyti į klausimą, ką karvė išigyja sau, prarydama *Nykštuką*. Prisimenant, kad prieš svieto atsiradimą trys *Aušrinės* seserys gyveno karvių pavidalu ir tik vandeniui pavirtus žeme jos tapo trimis *Laimomis*, galima siūlyti hipotezę, kad *Nykštuko* absorbacijos dėka karvė išigijo kalba *pasireiškiantį žinojimą*, o tai ir padarė mūsų *Laimės* lėmėjomis, pranašautojomis. Pastebėtina ta proga, kad ir graikiškasis *Hermis* turi vieną sunkiai išaiškinamą bruožą – sugebėjimą pranašauti.

Vilko figūra lietuvių mitologijoje dar nėra galutinai išaiškinta. Žinome, pavyzdžiui, kad jis – *Velnio* sukurta būtybė, tačiau *Velniui* pavykę įkvėpti jam gyvybę tik *Dievui* patarus, o tas patarimas – įsakymas *Vilkui* pulti *Velnią*. Tai, kaip matome, padaro iš *Vilko* painią plurivalentišką būtybę: pagal savo prigimtį priklausydamas ir nuo *Velnio*, ir nuo *Dievo*, jis vis dėlto visų pripažintas kaip amžinas *Velnio* priešas.

Nesiimant čia nagrinėti visos *Vilko* bylos, reikia visgi pažymėti, kad kai kurie jo veiksmai itin reikšmingi mūsų klausimą nagrinėjant. Imkime kad ir tokį „kūrinių“ – *piršlį*, kuris, kaip žinoma, „vilko iš kelmo išspirtas“: jis tobulai atstovauja tiek iškalbingumui, tiek ir sutartimi pagrįstiems mainams – vedyboms. Mitiniuose pasakojimuose sutinkame mes *Varinį* ar *Geležinį Vilką*, pasireiškiantį kaip incesto priešą, kaip seserį nuo gyvenimo su savo broliu atkalbinantį jos meilužį: *Vilkas* čia pasireiškia ne tik kaip gražbylys, bet ypač kaip sutartimi

pagrįstos šeimos santvarkos šalininkas. Tuo būdu pamažu išryškėja ir Vilniaus įkūrimo mito išgarsinta *Geležinio Vilko* figūra: pasirodymas Gediminui sapne, jis jam pažada garbę ir šlovę miestui ir giminei su sąlyga, kad Gediminas pastatytų tą miestą; *Geležinis Vilkas* pasireiškia kaip sutarties siūlytojas ir jos garantas. Tačiau neužmirštinas ir mums itin reikšmingas *Vilko* staugimas, toks garsus, nelyginant šimtas vilkų jo pilve staugtų: juk tik mūsų iškalingo kadaise praryto *Nykštuko* dėka šis staugimas virsta kalbine priemone, kurios prasme galės išaiškinti Lizdeika.

Sunku pasakyti šioje painioje *Vilko* byloje, ar mūsų *Nykštukas*, gimdamas iš *Vilko*, iš jo paveldi šias sutarčių gerbimo ir globojimo dorybes ar, *Vilko* prarytas, jisai jas suteikia, perduoda savo „tėvui“: *Vilkas*, kaip matėme iš jo etiologinio mito, jau savaime yra dviprasme būtybė, iš Velnio paveldėjęs suktumą, o iš mitiškojo Dievo – sutarčių gerbimą. Tą pat galima pasakyti ir apie *Nykštuką*, gimusį iš toms dviem dievybėm atstovaujančių zoomorfinių būtybių. Tai pagaliau ne taip jau ir svarbu.

Svarbi, mums atrodo, pamažu išryškėjusi šio mito nauja dimensija: tai ne tik lietuviškojo *Hermio gimimo*, bet drauge ir kalbos atsiradimo mitas. Iš vidaus į išorę išeinąs bezdalas yra tiksliai *flatus vocis**, kuris vėliau pasireiškė karvės pilve – *mikčiojimu*, o vilko pilve – garsiu, neproporcingu *rėkimu*, taigi ir vienu, ir kitu atveju dar prieškalbinėmis išraiškos priemonėmis. Ir tik šio mikčiojimo ir staugimo fone išsivysto pamažu kalba, pirmuoju atveju – kaip *pasaulio pažinimo*, o antruoju – kaip veiklos, *tarpsubjektyvinės veiklos* įrankis.

* [garso leidimas (lot.)]

II. Grigo Ratai

1. Semantiniai sunkumai

Šio žvaigždyno, lotyniškai žinomo *Ursa Major* vardu, lietuviškojo pavadinimo išsiaiškinimas kelia neabejotinų sunkumų. Nors LKŽ pasklaidžius, galima rasti gerą porą dešimčių šio pavadinimo variantų, lietuvių tautosakininkai – pirmiausiai, žinoma, J. Balys [*Lietuvių tautosakos skaitymai*, t. 2, Tübingen, 1948, p. 51–52] – klausimą išsprendžia gana paprastai, iš viso korpuso parinkdami tiksliai du vardus: *Grįžulo Ratai* ir *Grigo Ratai*. Kadangi *Grigo Ratai*, pagal J. Balį, žinomi tiksliai pietų ir vakarų Lietuvoje, *Grįžulo Ratai* – visur kitur, tai šie pastarieji ir konsekruojami oficialiu žvaigždyno vardu.

LKŽ autoriai, sekdami folkloristo pavyzdžiu, *Grigo Ratų* net neįtraukia į žodyną, Grigą laikydami greičiausia asmenvardžiu, lietuviškuoju *Gregorijaus* – *Grigaliaus* atitikmeniu. Tuo būdu visi šio žvaigždyno vardo variantai organizuojami išieties tašku pasirenkant *Grįžulo Ratus* ir tariant, kad *grįžulo* pagrindinė reikšmė esanti „rodiklis, dišlius“.

Keista vis dėlto, kad nei vieni, nei kiti neatkreipė dėmesio į kai kuriuos akivaizdžius nenuoseklumus. Tariant, kad *grįžulas* reiškia „dišlius“, o *ratai* – „vežimas“, paties žvaigždyno pavadinimą reikia suprasti kaip „dišliaus vežimą“: abejoju, ar kalbinis jausmas ir sveikas protas gali ramiai tokį išaiškinimą priimti. Įsidėmint, kad žvaigždynas vadinamas ir *Grįžulio Ratais*, ir *Grįžulo Ratu*, tenka ieškoti jau kito jo reikšmės aiškinimo: jei *ratas* reiškia „vežimo dalį“, tai vadinti žvaigždyną „dišliaus ratu“ – nesąmonė; jei *ratas* reiškia, jau bendresne prasme, „apskritimą“, tai gal ir galima pasistengus šią konsteliaciją aiškinti kaip „dišliaus (danguje rėžiamą) apskritimą“. Šiuos reikšmės sunkumus reikia tad bandyti išsiaiškinti.

2. Jodykla

(a) Atidžiai pasižiūrėjus į LKŽ duodamus pavyzdžius, pasirodo, kad vienintelė istoriškai paliudyta žodžio *grįžulas* reikšmė – „jodykla, hipodromas, maniežas“ (Sirvydas, 1629), tuo tarpu kita, mums rūpima jo reikšmė – „dišlius“ paremta tik dabartinės rašomosios kalbos pavyzdžiais. Ši *grįžulo*, kaip figūratyviškai sukonkretinto „apskritimo“, reikšmė nėra atsitiktinė: tos pat šeimos *grįžas* reiškia „sieto (rėčio) lanką“, *grįžulinis* adj. – „apskritainis“, *grįžulais* adv. „grįžtant“.

Taigi galima sakyti, kad visi šios šeimos *Ursa Major* pavadinimai: *Grįžo R[atai]*, *Grįžulo R[atai]*, *Gryžulo R[atai]*, *Gryžulio R[atai]*, *Grįžinio R[atai]*, *Grįžoratas*, *Grįžratis*, priskirtini vienai bendrai veiksmazodžio *grįžti* temai, remiasi abstrakčia „apskritimo“, o sukonkretinta „jodyklos“ figūra ir turi bendrą „jodyklos vežimo“ prasmę.

(b) Kitas to paties žvaigždyno sinonimas, tai – *Grąžo Ratai* arba *Grąžoratas*, visai artimas *Grįžo Ratams*. Žodžio *grąžas* mus dominančios reikšmės LKŽ pateikiamos kaip „sieto krijas, skrybėlės lankas, būgno šonai, aruodo šonas“ ir „luotinis lanktis sietams vyti“.

Pastaba. Būdinga, kad šio žodžio vedinys *grąžulas* yra vienintelis senas žodis, turįs prasmę „dišlius“ (pagal Skardžių, [Lietuvių kalbos žodžių daryba, Vilnius, 1943], 591, tai Sirvydo sukurtas naujadaras), bet kad tuo labiau laukiami *Grąžulo Ratai* visai neaptinkami LKŽ.

Taigi *grąžo* reikšmė „apskritimas“ irgi neabejotina: galima jį prisegti, kaip tai siūlo Skardžius, prie veiksmazodžio *gręžti*; bet tuo atveju ir *gręžti* priklausys bendrai *grįžti* – *grąžinti* šeimai.

(c) Prie tos pačios semantinės grupės reikia dar priskirti *Griežulio Ratas*, turint galvoje, kad *griežulys*, *griežinys* – tai „plonai atpjautas obuolio, ropės ir t.t. apvalus gabalas“,

taigi ir vėl žvaigždynui pavadinti siūlomas skritulio formos įvaizdis.

(d) Semantiniu požiūriu šitaip atstatytas bendras „apskritimo“ įvaizdis, integruotas į žvaigždyno pavadinimą, gali būti aiškinamas:

– *Grįžo* –, *Grąžo* –, *Griežulio Ratai* – tai vežimas, riedantis ratu, apskritai ir vėl grįžtantis į išeities vietą; labiau mitiniame kontekste tai gali būti ir jodyklos vežimas.

– *Grįžo* –, *Grįžinio Ratas* – tai ratu, apskritai nusidriekiantis takas ar kelias, kuriuo jojama ar važiuojama hipodrome.

Pastebėtina, kad pavyzdžiai su vienskaita *ratu* palyginti reti ir gali būti nebesuprasto pavadinimo iškrypimu.

3. Nuograuža

Daug įdomesnė – ar keistesnė – atrodo kita šio žvaigždyno pavadinimų grupė: *Griužo Ratai* (Davainis, 162), *Gružulo R[atai]* (R 195), *Gružulos R[atai]* (Lkm), *Gružuolo R[atai]* (Švnc), kurią galima tiesiogiai pririšti prie:

griužas, *gružas* „nuograuža, graužtukas“ (K. Būga), kuris savo ruožtu priklauso bendrai *graužti* šeimai, kaip tai rodo ir kiti šios šeimos vediniai: *gružė* „graužikė“ (jų avys tokios *gružės* Brt), *gruženti* „po truputį graužti“, *gružinėti* – „graužinėti“.

Pastaba. Papildomo paaiškinimo reikalauja Skardžiaus (545) paliudyta *gružo* reikšmė „trumpas“.

Atrodo, kad ši „graužikų“ šeima nieko bendro su „dišliumi“ negali turėti (todėl ir LKŽ nuoroda, siunčianti *gružuolą* pas *grįžulą*, nepateisinama). Ir atvirkščiai, semantiniu požiūriu šių žodžių reikšmės branduolyje galima atpažinti porą pastovių bruožų /mažumą/ + /vidujiniškumą/: graužtukas yra vaisiaus vidurys, jo „šerdis“. Tai leidžia mums jį laikyti savarakiška figūra, galinčia būti panaudota kaip *nomen agentis*: *Griužo Ratai* – jei *Grigą* laikysime asmenvardžiu – niekuo tad

nesiskiria nuo *Grigo Ratų*, ir vienu, ir kitu atveju – tai *ratai*, kurių savininku – ar bent vežėju – yra kažkokia mitinė būtybė, vadinama *Griužu* ar *Grigu*. Tokia mitinė būtybė, kaip toliau matysime, iš tikrųjų yra, ir gerai tautosakoje paliudyta. Pagal šio asmenvardžio semantizmą sprendžiant, tai mažo ūgio, vidujinėms gelmėms atstovaujas padaras.

4. Grižas

Su „graužimo“, bet ir „grėžimo“ sąvokomis susieta dar viena žodžių, vartojamų mūsų žvaigždynui pavadinti, grupė. Tai *Grižo Ratas* (VI), *Grižalo Ratai* (Grž), *Grižulo Ratai* (Ds). Nors K. Būga ir pastebi (LKŽ), kad dušetiškiai *grižulo ratus* tarią su trumpuoju *i*, ir siūlo matyti šioje formoje tiksliai dialektizmą, paties pavadinimo išsisklaidymas (Vilkaviškio ir Pasvalio apskrityse) verčia manyti, kad tai savarankiškas, nuo *grižo* nepriklausęs žodis.

Grižas, be savo pagrindinės, paplitusios reikšmės „niksterėjusio ar pavargusio sąnario skausmas su gurgždėjimu“, dar turi bendresnę „vidurių skausmo, diegimo, griežimo“ reikšmę („Kūdikio grižas graužia ir gurgžd viduriuose jojo“, J). Priimant mūsų ką tik pasiūlytą, tautosakos daviniais remiamą hipotezę, pagal kurią *Ratų* šeimnininkas ar vežėjas yra mitinė būtybė, pasižyminti savo mažumu ir „vidujiniškumu“, perėjimas iš *Griužo* į *Grižą* nepakeičia iš esmės mūsų susidaryto įvaizdžio, jis tik jį papildo dar vienu bruožu: *Grižas* yra ne tik „viduje besirandanti“ būtybė, jis pasireiškia dar ir vidujinį skausmą lydinčiais garsais.

5. Gryzdas

Mielcke žodyne užrašytas (1800) ir brolių Grimmų minimas *Gryzdo Ratas* mums lieka nepakankamai aiškus.

6. Grigas

Lieka paskutinis *Ursa Major* pavadinimas – *Grigo Ratai*. Galima būtų, žinoma, laikyti *Grigą* asmenvardžiu, Grigaliaus diminutyvu, nors ir nesuprantant, ką tas šventasis turi bendro su dangiškais *ratais*, tačiau šis mažai elegantiškas sprendimas būtų galimas tik tada, jei žodis *grigas* rastųsi vienišas, nepriklaidžiamas prie jokios panašią šaknį turinčios šeimos. Taip vis dėlto nėra: *grigą* lengva priskirti prie veiksmazodžio *grigti* „krikti, irti, išsimėtyti“ (LKŽ J) ir tada jisai jau aiškintinas kaip to krikimo rezultatas – mažas gumulas ar gabalas, gautas kokiam didesniai daiktui pagrigus.

Be *grigti*, LKŽ duoda ir iš *grigo* išvestinį *grigulį*, paaiškindamas jį tiksliai kaip „mislės žodį“:

Grigas grigulis
miške atsiguļęs
viena lapą pasiklojės,
kitu užsiklojės (agurkas) (Kp, An)

„Mislų žodžiai“ kaip tik pasižymi mus dominančiu senu, savo tiesioginės prasmės netekimu: *Grigo Grigulio* palyginimas išorinės formos atžvilgiu su agurku padeda mums išryškinti jo semantizmą.

Šalia *grigulio* LKŽ pateikia dar vieną *grigo* vedinį: *grigužas* „trumpakojis, latukas“ (J.; Skardžius, 391, kuris duoda ir pavardes *Grigišas*, *Griginas*, *ibid.*, 317), pailiustruodamas jį pavyzdžiu: „žąsinas grigužas, o antys, žąsys grigužės“ (J).

Grigulio „agurko“ ir *grigužo* „latuko“ pagalba išryškėja visai neblogas *Grigo* portretas: tai mažas, apystoris, trumpakojis padaras, kuris vaikščioja linguodamas kaip žąsinas.

7. Išvados*

I. Iš visų pavadinimų – viena mitinė figūra: tarytum variacijos[,] tik įvairus „pravardžiavimas[“] ypatos, kuri gerai pažįstama pagal savo esminius bruožus.

II. Ta ypata turi Ratus, kuriais po padangę važinėja arba jis pats, arba kas nors jo pavežtas.

III. Atpažįstama, kad tai Nykštukas.

III. Nykštukas ir Grigas

1. Gastono Paris'o iškelti klausimai

1) jis nagrinėja folklorines Europos Nykštuko versijas ir jas sugretina su graikų mitologijos herojumi *Hermiu*, šio palyginimo pagrindu paimdamas Apolono bandos pavogimą.

2) jis po to atkreipia dėmesį į faktą, kad *prancūzų* (valonų) ir *vokiečių* folkloro Nykštukas yra ne tik nepaprastų nuotykių didvyris, bet jo vardu vadinamas (pranc[ūzų]-valonų ir vokiečių folk[lore]) ir Šiaurės žvaigždynas URSA MAJOR – *Chaur-Pôcé* (char Poucet) ir *dümeke, dümke, duming* (Basse Allemagne, Grimm J.** (p. 17) (o iš kitos pusės – Wuotanswagen).

Tačiau G. Paris'o studija neduoda atsakymo į du klausimus[:]

1) pirmasis, ribotesnės svarbos, bet mus tiesiogiai liečiantis: G. Paris kelia klausimą: „Ar negalima būtų rasti panašią prasmę ir lietuviškiems žodžiams *gryžulio, gryždo rats*, kurią Grimmas ir paliko neišaiškinęs“ (p. 17)[:]

* [Yra tik rankraštinis „Išvadų“ variantas su pastaba: *neišmesti!!! (dar nesuredaguota).*]

** [Plg. Jacob Grimm, *Deutsche Mythologie*, t. 2, 1876, p. 605.]

2) antrasis klausimas bendresnis, ir G. Paris net nebando duoti į jį atsakymo: kodėl tas dangiškasis vežimas vadinamas Nykštuko ratais (ar Wotano–Hermio vežimu)? Ir iš viso, ką Nykštukas–Hermis veikia dangaus aukštybėse?

Į šiuos klausimus bandysime ieškoti bent dalinių atsakymų.

2. Nykštukas ir Griužas-Grigas*

Reikia pripažinti, kad mūsų ieškojimai kol kas neduoda tiesioginio atsakymo į G. Paris'o klausimą – duoda tik netiesioginį atsakymą. „Gryžulio Rats“ nėra pažodžiui „Nykštuko Rats“. Tačiau gausių sinonimų palyginimas leido išryškinti kelis pagrindinius šio žvaigždyno pavadinimo bruožus[:]

a) galima laikyti įrodytu, kad *Grigas-Griužas-Gružas* ir t.t. yra *nomina agentes*, asmenvardžiai, Ratų savininko (ar bent su ratais ar ratu surišto veikėjo) vardai,

b) kad veikėjas, kuris vadinamas šiais įvairiais vardais, turi semantinių bendrų bruožų[:]

/mažumą/ + /vidujiškumą/.

Matome, kad šie bruožai visiškai tinka ir mūsų Nykštukui, kuris yra ir /mažas/, ir gimęs iš „vidurių“ (bezdalo forma).

Turint galvoje, kad palyginamoji europiečių (prancūzų ir vokiečių) mitologija šį semantinį panašumą patvirtina dar ir pačių asmenvardžių tapatumu, galima lengvai, be baimės manyti, kad ir lietuviškas *Nykštukas* yra dangiškųjų *Ratų* savininkas.

[3.] Inkštis ir inkstas

Šią ir taip jau, rodos, painią bylą sukomplikuoja dar vienas naujas leksikinis faktas: moderniosios lietuvių kalbos *nykštys*

* [Bendrajame studijos plane šis poskyris neišskirtas, dėl to keičiasi ir kitų poskyrių numeracija.]

yra kilęs metatezės keliu iš senesnės, XVI a. plačiai paliudytos formos *inkštis, inkštys* (LKŽ), kurios atitikmuo ir šiandien gyvas latvių kalboje.

Į *inkštį* atstatytas *nykštys* tuo pačiu įeina ir į gausią žodžių šeimą, skirtą išreikšti ir nusakyti žmogaus organizmo vidų, tiksliau pasakius – apatinę to vidaus dalį, jo gelmes, o kartu ir jose besirandančius kai kuriuos esminius organus – inkstus ir širdį. Ši šeima organizuojasi lietuvių kalboje apie vieną fonetinį branduolį *in-st-* (cf. Skardžius, 332), kurio indoeuropietiškas *in-* kaip tik ir žymi tą vidujiškumą ir kuriame keleto priebalsių susigrūdimas į krūvą paaiškina gana gausias, bet fonologiškai nepertinentiškas (nerelevantiškas) variacijas. Štai keletas iš jų:

a) opozicija k/g nepagrindžia jokių reikšmės skirtumų:

inkstas / ingstas „inkstas“,

inkstys (sf. pl.) / *ingstis* (sf. s.) „iščios“,

inksti / ingsti „dejuoti“;

b) opozicija s/š taip pat nereikšminga:

ingsta (sf.), *ingstas* (sm.) vs *ingščia* (sf.), *ingštis* (sm.) „inkstas“,

inksti / inkšti „dejuoti“,

įščia, įščius vs *yščios, yščius* „viduriai, vidus“;

c) opozicija n/0 nereikšminga: *in-* yra tuo atveju jaučiamas kaip prefiksas ir gali būti realizuojamas kaip *in-* arba kaip *i-*:

insčios (sf. pl.) vs *įščios* „iščios“,

inksčioti „mikčioti“ vs *yščioti* „nedrąsiai sakyti, nutraukti“;

d) opozicija k/g prasmės taip pat nepakeičia, priebalsės k ar g yra tik intarpai skiemenims atriboti:

ingščios vs *insčios* „inkstai“,

inkstas vs *insčias* „inkstas“.

Pastaba: visi čia naudojami pavyzdžiai paimti iš LKŽ.

Dabar jau galima bandyti, neutralizavus šias fonetines nereikšmingas variacijas, nagrinėti ir išskirstyti visos šios šeimos užimamą semantinę erdvę:

a) Ištininė erdvė:

α) – *organizmo vidus, pats centras, viduriai*:

Pagirtos iščios, kurios tave nešiojo (DP118),

Čystyk mano iščias (inkstis) (BzB 401),

Čystyk (kratyk) mano inkstis ir mano širdį (BBPs26,3),

Vieton brangios juostos perjuosia virvėmis inkstus jų (SP19);

β) – *perkelta prasme – giluma, gelmė, siela*:

Įščiosa žemės (MT177),

Prašom mes tave iš įsčių širdies (Mž227),

Inkstai mano labai ilgsta prieglaubty mano (ChJob 19,27);

– *gelmės, kuriose atsiranda gyvybė*.

b) Tos erdvės diskretūs elementai – organai ar sąnariai:

α) – *inkstai, apie kuriuos kalbama poroje arba pavieniui*:

Gyvena, kaip inkstas taukuose (gerai) (Skdt.),

Eš... galiu širdį pertirti ir insčias (parašėj: ingščias) išmėginti (BBJer 17,10);

β) – *inksto formos išorėje pasireiškia objektai*:

– pautai: Ko čia inkšti kai šuniokas, inkstus kasydamas? (Mlt., K. Būga),

– nykštys: Nukirto anys jam inkščius rankų ir kojų (BBTeis1,6),

– mažas žmogelis, vaikas: Pažiūrėk, koks inkstas, o jau aria! (Btr.).

Šią reikšmių šeimą reikia papildyti eile veiksmažodžių, išreiškiančių garsus, įseinančius iš vidurio gelmės:

inksti, inkšti „unkšti, urgzti, cypiti, dejuoti, niurnėti“,

ingsti „guostis, guodžiotis, aimanuoti, dejuoti“,

ingzti „niurnėti, mykti, verkšlenti, žlembti, kukčioti, liūd-nai šaukti, niūniuoti“, pridedant prie jų ir jų palydovus – iteratyvus:

inščioti, inkščioti, inksčioti, ingčioti, inkštauti, iš kurių tarpo specialaus dėmesio verti:

inkstėti (Kos45) „mikčioti“ cf. *inkstulis* (ibid.) „kas mikčioja“,

yščioti (KlvrŽ.) „nedrąsiai sakyti, nutraukti ir vėl sakyti“.

Mes ypač norime pabrėžti ne tik šių garsus išreiškiančių formų gausumą, bet ir joms bendrą semantizmą: pastangas išreikšti *prieškalbinę žmogaus būseną*, jo primityvius emocinius stovius, atitinkančius žmogaus gelmes, bet dar nerandančius pakankamo kalbinio įforminimo, nors – kaip tai rodo paskutinis mikčiojimo pavyzdys – ir artėjančius prie galutinės kalbinės išraiškos.

[4.] Nykštys $\equiv$ Inkstas

Jau lietuvių mitologijos tvirtinimas, kad Nykštukas gimęs iš *bezdale*, yra reikšmingas faktas: *kvapas/dvasė*, surišta su plaučiais, „gyvena“ plaučiuose („prisilaiko“), o išeidamas gali turėti autonomišką „vėlės“ gyvenimą – tai grynios dvasios, tai įsikūnijančios tam tikromis šešėlių, šmėklių, vaidelių formomis. Tą pat galima pasakyti ir apie nykštuką: bezdalas, surištas su „inkstais-įščia“, išeidamas iš organizmo vidaus jis gali turėti autonomišką, tiesa, ne *vėlės*-dvasios, bet šiaip jau dvasinio padaro statusą. Opozicija: /aukštai/ + /šviesa/ vs /žemai/ + /patamsės/. (Tai dieviškoji, bet žemos, prastos kilmės būtybė, kaip ir Hermis, kuriam reikia išsikariauti vietą danguje.)

Tai, kad *nykštys* lietuvių kalboje vadinamas tuo pat žodžiu kaip ir *inkstas*, paaiškinama, mums atrodo, [ne] vien tik jų formos panašumu, nors tai ir svarbu. Nykštys, pasižiūrėjus į žmogaus ranką, atrodo lyg ir kokia anomalija: jis vienas išsiskiria iš kitų pirštų, jis lyg ir būtų vėliau prikljuotas ir prilipęs prie rankos. Bet, iš kitos pusės, tai ir pats svarbiausias pirštas, jis – *pirštas par excellence* – žodžiu *pirštas* lietuvių kalboje dažnai vadinamas tiesiog nykštys (LKŽ): nereikia užmiršti, kokią vaidmenį nykštys yra suvaidinęs žmogaus evoliucijoje, „sukultūrinamas“ jį, padarydamas jį pajėgų naudoti savo rankas kaip įrankius ir tuo išskirdamas žmogų iš viso

zoologinio pasaulio. Nykščio tad atsiradimas „vėlyvas“, jis iš tiesų atrodo kaip žmogaus prigimties papildymas, kaip ant-rasis – šalia su plaučiais surištos dvasės – žmogaus pradas – surištas su jo inkstais-inščiais.

Kitaip sakant, nykštys gali būti skaitomas kaip viena iš to gyvybinio prado, iš inkstų išėjusio bezdalo forma, materializacijos formų*.

5. Nykštys / Inkstis $\equiv$ Griužas / Grigas

Jei toks Nykštuko kilmės aiškinimas, kurį papildomai įveda liet[uvių] mitologijos daviniai, šiek tiek atnaujina ir „pagilina“ Nykštuko-Hermio bylą, tai lietuviškoji mitologija savo ruožtu turi skaitytis su palyginamaisiais mitologijų daviniais (su pranc[ūzų] ir vok[iečių]), pagal kuriuos tas pats Nykštukas, pasireiškęs savo žygdarbiais šioje žemėje, yra kartu ir *Ursa Major*, dangiškojo vežimo savininkas. Lietuviškame kontekste, deja, negalima rasti onomastinio tikrumo – Nykštuko vardas neaptinkamas žvaigždynui pavadinti. Tačiau, atvirkščiai, semantiniai daviniai atrodo gausūs ir patenkinami.

a) pirmasis bendras bruožas – *mažumas*:

Gružas – Griužas – „graužtukai“ – *mažumo* idėja,

Nykštukas – mažas; inkstas – „vaikas, mažiukas“, „bezdalas“ – „mažas vaikas“;

b) antrasis bruožas: *vidujiškumas*:

graužtukai: vaisiaus vidus, taip kaip iščios – žmogaus vidus,

* [Rankraštyje skyrelis baigiasi intarpu:

gal čia kiek išvystyti temą: (plaučiai + kepenys) vs (inkstai + širdis)[?]

Paaiškinant, kad „bezdale“ reikia priimti rimtai (kaip žagsėjimą, atsirūgimą ir t.t.), tai ne komiški dalykai.

Tai galutinai paaiškina ir komplikotą Nykštuko gimimą – per karvės ir vilko pilvą.]

cf. netikėtas patvirtinimas: *graužena* (kurios šaknis *graužas* = griužas ir t.t.) reiškia *špygą*, t.y. nykštį*;

c) Mito – nykščio forma – grigas – agurkas.**

IV. Gružas ir jo šeima

1. Eismo katastrofa

Mūsų turimos žinios apie *Grigo Ratais* vadinamą žvaigždyną labai menkos: tai ir nestebėtina, žinant tautosakos rinkėjų mažą susidomėjimą etnokosmografijos klausimais. M. Davainio-Silvestraičio surinktos žinios [*Pasakos, sakmės, oracijos*, Vilnius, 1973] (p. 162), kuriomis čia pagrindinai ir naudosis, atrodo, bus pačios išsamiausios, nes, pavyzdžiui, J. Balio duotas šio žvaigždyno aprašymas (II, 51–52) vos keliomis detalėmis pajvairina Davainio tekstą.

„*Griužo Ratai* – tos (žvaigždės) yra aukščiau vasaros vakaruose. Anos yra keturios po dvi greta kaip ratai ir da dvi žvaigždės arti kaip roda, kaip dišlius kad būtų. Ratai trijų žvaigždžių kreivai stovi. Ir anos ant savo vietos nestovi. Ale ant anų numano žmonys laiką, kad jau netoli diena yra. Ir ant to žino, kad dišlius atsisuka ant rytų šalies, tei yra ant die-nos. Nu, tada jau visi supranta, kad netoli diena yra“ (162).

Taigi vežimo su kreivais, iškrypusiais ratais, traukiamo prie rodos-dišliaus priekintų arklių, įvaizdis visai ryškus. Ne mažiau aiškus ir tų *Ratų* per naktį atliekamas kelias: „vakare Grižulo Ratų ‚arkliai‘ stovi atsigręžę į žiemvakarius, vidurnaktį – į žiemius, o rytą – į rytus (tinka lapkričio mėn.)“ (J. Balys, *ibid.*, II, 52). Abejonių nekelia ir praktiška *Ratų* paskirtis –

* [Pastaba parašėte: Išvada: sinonimai.]

** [Pastaba: Klausimas: ar jis persikelia į dangų ir ką jis ten veikia.]

pranešti besiartinančią dieną: jie dienojant sustoja kaip tik toje vietoje, kur galima laukti užtekančios saulės.

Faktas, kad šie dangiškieji ratai „kreivai stovi“, kad jie prieš dieną „apvirsta“, kaip kad sakoma Rytų Lietuvoje (J. Balys, *ibid.*), reikalingas paaiškinimo: „Ir aplei tus *Griužo Ratus* sako mūsų senieji strujai: Būk tai koki pana nobažna važiavusi ing rojų, ale kad bevažiuojant užkliuvo jos ratai už peklos kerčios. Teip ana jėmė šaukti pri savo dievo, koki ana garbino. Teip tas dievas pavertė aną su ratais į žvaigždes, kurios dabar vadinasi *Griužo Ratai*.“ (M. Davainis, *ibid.*)

Iš pirmo žvilgsnio šis Davainio aprašymas atrodo lyg ir ne-logiškas: jo „pamaldi pana“ važiuoja į rojų, o jos ratai užkliūna už peklos kerčios (ar, pagal J. Balio įvestą kitą variantą, už jos vartų). Šis nelogiškumas tačiau lengvai paaiškinamas matym-taškio staigiu pakeitimu: krikščioniškomis akimis žiūrint, pa-goniškasis rojus – tai ne kas kita, o „pekla“. Panašiai galvojo ir *Malala* kronikos autorius, atpasakodamas pirmąjį istoriškai žinomą lietuvišką mitą: jo herojus, vėliau vedlys *Šovys*, norė-damas patekti į „kitą pasaulį“, bando į jį įžengti per „pragaro vartus“.

Šitoks „rojus, gulys rytų šalyje“ (J. Basan. [*Iš gyvenimo vėlių bei velnių*], 21), mums yra žinomas, jo lokalizaciją patvirtina kitais žodžiais ir T. Narbutas: „Pirmoj vietoj buvojo mirusiųjų šešėliai dievų buveinėj, kuri yra danguj, šiaurės žvaigždžių ke-lio gale;...“ (cituojamas in J. Lebedys, *Lituanistikos baruose*, I, p. 344), taigi, atrodo, toje pat vietoje, kur *Grigo Ratus* ir išti-ko eismo nelaimė. O šios katastrofos priežastį paaiškina, to-liau tęsdamas, Davainio tekstas: „O ją *susuko vėsulas*, kad jai į rojų bevažiuojant, užkliuvo ratai už peklos kerčios“ (*ibid.*). Mūsų gi šaltinis, aprašydamas *Rojaus daržą*, sako, kad jį sau-go du milžinai: kelią apšviečiantis *Auštra* ir nevertuosius atgal nupučiantis *Vėjas* (J. Basan., *ibid.*). Išeitų, kad mūsų „pana“, nežiūrint jos „nobažnumo“, buvo palaikyta neverta patekti į

tą dievų buveinę, kad *Vėjas* – ar Davainio tekste minimas „vė-sulas“ – ją atstūmė, apversdamas jos karietą.

Taigi, katastrofos aplinkybės ir priežastis išsiaiškinus, lieka paslapties apgaubta tikrai pačios keliauninkės figūra.

2. Du broliai

M. Davainio informatorius, patiekdamas naujų žinių, šiek tiek praskleidžia šią paslaptį:

„O ratai tie vadinos nuo to, kad anos tėvas buvo *Griužas*. *Griužo* brolis vadinos *Akšas* ar *Ekšas*. *Griužas* su savo broliu *Akšu* gyveno daikte, o dukterę leido važiuoti, kur ji nori“ (*ibid.*).

Štai visai netikėtai vietoje kitose Gastono Paris'o minimose europiečių mitologijose žinomo Nykštuko – dangiškojo vežėjo pasirodo visa lietuviškojo Nykštuko šeima: mums jau pažįstamas *Griužas*, jo duktė ir jo brolis *Ekšas* (ar *Akšas*). Vietoje kitose tautose žinomo *Nykštuko*, kartu ir vežimo savi-ninko, ir vežėjo, čia sutinkame du „daikte“ sau gyvenančius brolius, kurių vienas turi savo *Ratus* ir pasivažinėjimus mėgs-tančią dukterį.

Šis dviejų brolių – ar dvynių? – pasirodymas, kiek pagal-vojus, neatrodo toks jau nelauktas reiškiny: stebint Nykštu-ko kilmę, žiūrint į jį kaip į *inksto*, išėjusio į išorinį pasaulį, me-tamorfozę, savaime kilo klausimas, koks likimas – vienam iš jų taip herojiškai reiškiantis – buvo skirtas antrajam inkstui. Panaši „suporavimo“ mintis pasirodė ir kitu atveju, paaiš-kėjus, kad žodis *pirštas* lietuviškai dažnai reiškia tiesiog „nykš-tį“ ir kad smaližius tuo atveju vadinamas *piršto broliu* (LKŽ). Kitaip sakant, nors mūsų nagrinėtoje Nykštuko istorijoje jo brolis ir niekur nepasireiškia, dabartinis *Ekšo* pasirodymas šalia *Griužo* neprieštarauja nei pasakojimo logikai, nei jo įti-kimumui.

3. [*Griaužis ir Eikšis Lietuvos Metraštyje*]

Malonių siurprizų kartais gali suteikti ir atsitiktiniai pasiskai-tymai, igalindami netikėtus sugretinimus. Štai, pavyzdžiui, be-skaitant *Lietuvos Metrašį* (Vilnius, 1971), vadinamąją Bychov-co kroniką, aprašantį Romos kunigaikščio Palemono įsikūrimą Žemaitijoje ir jo giminės išsiplėtimą Lietuvoje ir Rusų žemėse, žvilgsnis užkliuvo ties penktosios šios dinastijos kartos kuni-gaikščiu Erdvila, tapusiu pirmuoju Naugarduko kunigaikščiu:

„O tuo laiku Žemaičių didysis kunigaikštis Mantvila su-žinojo, kad Rusų šalis yra ištuštėjusi ir rusų kunigaikščiai išvaikyti. Ir pavedęs kariuomenę savo sūnui Erdvilai, pasiuntė su juo savo tarybos ponus – pirmą, Stulpų herbo poną, vardu *Grumbį*, o antrą Meškos herbo, vardu *Eikšį*, o trečią Rožės her-bo, vardu *Griaužį*“ (p. 46).

Dviejų paskutiniųjų „tarybos ponų“ vardų atitikimas mūsų ką tik surastiems dviem broliams

Griužas : *Griaužis* :: *Ekšas* : *Eikšis*

yra per daug akivaizdus, kad jie būtų vien tik atsitiktinumo padarinys. Tačiau, bandydami sudaryti hipotezę tokiame ati-tikimui išaiškinti, kartu paliečiame ir labai painų mitinės Pa-lemono dinastijos vardyno klausimą. Istoriskai imant, jokių abejonių, atrodo, negali būti: Palemono mitas sukurtas XV a. lietuvių tautos – arba bent jos valdančiųjų sluoksnių – romėniškai kilmei pagrįsti. Tačiau nereikia užmiršti, kad ir pa-ties Romos miesto kilmė ir jo pirmųjų amžių istorija glūdi tirštuose mitologijos rūkuose: G. Dumézilis įtikinamai įrodė, kad tokia istorija – tai ir istorinių faktų, ir mitų mišinys, kad tai vėlyva, oraline tradicija paremta rekonstrukcija.

Panašiai, mums atrodo, reikėtų žiūrėti ir į palemonišką Lie-tuvos istoriją. Nei romėnai, žinoma, nėra atvykėliai iš Trojos, nei lietuviai – iš Romos. Tačiau Palemono dinastijos ir jos

veiklos aprašymuose turi būti ir nemaža mitinės tiesos, gal net šiek tiek ir istorinės tiesos. Užtat ir su tos dinastijos vardu reikėtų truputį atsargiau elgtis. Galima, žinoma, *Palemoną* vesti iš *Panemunės*, *Kūną* iš *Kauno*, *Kernių* iš *Kernavės* ir t.t. Tačiau kiti kunigaikščių vardai – *Gimbutas*, *Živinbudas* ar *Erdvila* nepasiduoja tokiam aiškinimui.

Šiuo pirmuoju metodu – asmenvardžius išvesti iš vietovardžių – naudojasi ir *Lietuvos Metraščio* komentatorius Rimantas Jاسas: anot jo, *Griaužys* esąs išvestas iš *Griaužiškių*, o *Eikšis* „nukaltas“ iš *Eišiškių* (p. 198), tuo tarpu *Grumbiui* toks metodas atrodo nebepritaikomas. Tiesa, kad vadinamoji „liaudies etimologija“ dažnai tokius išaiškinimus vartoja, tačiau „moksliskoji“ etimologija labiau mėgtų priešingą kelią: normalu atrodo, kad tokio kunigaikščio ar bajoro įsteigtas dvaras, kad valstiečio įkurtas kiemas būtų pavadintas jo vardu, ir sunku būtų *Joną* išvesti iš *Joniškio*, ar *Kunigą* iš *Kunigiškių*.

Mūsų manymu, norint spręsti panašius klausimus, reikia visų pirma bandyti nors iš dalies atkurti tą dvasinę nuotaiką, kuria persiėmęs metraštį redagavo XV a. kronikininkas. Tai tikrai nebuvo – kaip tai implicitiniai prileidžia šių dienų pozityvistai istorikai – sąmoningas raštininkas-falsifikatorius, vartęs įvairių Rusų miestų metraščius tam, kad iš jų pasiskolintų vieną ar kitą lietuvių kunigaikščio vardą, sąmoningai „nukalinėjęs“ asmenvardžius iš vietovardžių ir t.t. Istorijos nuo legendų tada niekuo ypatingai nesiskyrė, ir rašytojas, veikdamas pagal labai bendras jam duotas instrukcijas – išvesti giminę iš romėnų, o jūra atplaukusius „romėnus“ iš Žemaitijos perkelti į Lietuvą ir į Rusų žemes – naudojosi visomis jo turimomis žiniomis, kurios didžiausia dalimi buvo ne rašytinės, o žodinės.

4. Nykštukas ir Vuogelė

1. Slančiausko [turėtų būti: Davainio-Silvestraičio] duota trumpa mito santrauka kalba apie „nabažną pana“, išvirtusią su savo tėvo ratais prie pragaro vartų. Be to, skaičiuojant žvaigždes, sudarančias *Grigo Ratus*, 4 skiriamos vežimui, 2 – rodikliui, o 7-oji paliekama Griužo dukteriai, įkeltai į dangų, atžymėti.

Pastaba. Tokių ikėlimų į dangų nereta [:] cf. Aušrinė, cf. Laima, kuri grįžta į dangų. Cf. pas graikus *Castor* ir *Pollux*.

2. Kyla klausimas: ar lietuvių tautosakoje negalima rasti ko nors panašaus į Griužo dukrą?

Atsakymas: grupė pasakojimų apie *Nykštuką* ir *Uogelę*.

3. Kad turime reikalą su tos pačios nepaprastos prigimties keistybėmis, liudija ir vėl jos gimimo būdas, palyginamas su N[ykštuko] gimimu.

LT: Seniai neturėjo vaikų. Boba atsipjovė *nykštį*, pūtė, pūtė ir išpūtė *berniuką* Nykštuką.

Nykštukas randa spanguolę: Jis *pūtė, pūtė* ir išpūtė *mergelę*. Labai džiaugėsi, kad turės *sesutę Uogutę*.

4. Galimos variacijos (5 variantai?)[:]

a) Nykštukas gali būti šiaip sau piemenėlis.

b) Uogaitė gali būti laikoma seserimi, net būsima žmona (aišku, kad šis pasakojimas atitrūkęs nuo *Griužo* mito). Tačiau neabejotina, kad Nykštukas yra „tėvas“, išpūtęs mergaitę.

c) Uogutės-Vuogelės atsiradimas iš *spanguolės* (arba iš „2 uogaičių raudonų“ [*Tautosakos darbai*, IV, p. 240]). Cf. raganos suvilioja „dūšeles“ [J. Basanavičius, *Lietuviškos pasakos*, I, p. 74; Davainis-Silvestraitis, p. 422]. Taigi spanguolė – nepaprastas dalykas.

5. Pats pasakojimas

Nykštukas pastato iš *pušų* klėtaite, iš *lendrių* lipinaite. Po to – *chanté fable**. Vilkas eina pas kalvį paploninti liežuvį (motyvas keliaujantis). *Vilkas* suėda mergaitę. Piemenėlis *pasikaria* ant lazdyno. *Vilkas* suėda piemenėlį. [LPY III, 66–68]

Pastaba. Viename variante net ir „seneliai“, boba su dzie-
du, pasikaria [Tautosakos darbai, IV, p. 241].

6. Nėra pakankamai davinių šiam mitui (jo likučiams) iš-
aiškinti. Tačiau jame randami reikšmingi mitiniai elementai:

1. *Vilkas* – pers[onažas] jau pažįstamas ir iš N[ykštuko] bu-
vimo jo pilve.

2. N[ykštuko] *pasikorimas* (i Varūnos pasaulį) – pasitrauki-
mas, atsisakymas būti žmonių pasaulyje.

3. Visiškai nereikalingas po pasikorimo dar N[ykštuko]
suėdimas per Vilką. Nereikia pamiršti, kad pasikorėlių vė-
lės lieka ir vaidenasi: taigi vilkas praryja N[ykštuką] kaip
„dūšią“.**

Be to, N[ykštukas] ir Uogaitė abudu atsiranda Vilko pil-
ve – t.y. tame pačiame prenataliniame gyvenime (jei laikysi-
me, kad N[ykštukas] dalyvauja trijuose pasauliuose: mikro-
kosme – kaip inkstas, žmog[aus] pasauly – kaip nykštukas,
makrokosme kaip Gružas).

Reiškia:

Po „mirties“, susitikę vilko pilve, jiedu galės tęsti sub-žmo-
gišką (ir super-žmogišką) gyvenimą.

Nuorodos

- ¹ [Jonas Basanavičius, *Lietuviškos pasakos Yvairios* (toliau LPY), Kaunas, 1928; I, p. 8–9, 121–123; II, p. 139–142, 306–312; III, p. 63–66, 91–92, 255–257. *Tautosakos darbai*, 1940, t. VII, p. 85–86. *Lietuvių tautosaka*, t. 3 (toliau – LT), Vilnius, 1965, p. 354–356, 547–549. Matas Slančiauskas, *Šiaurės Lietuvos pasa-
kos*, Vilnius, 1974, p. 161–163.]
- ² [LPY II, 306–312, III, 63–66.]
- ³ [Slančiauskas, 161–163.]
- ⁴ [Gaston Paris, *Le Petit Poucet et la Grande Ourse*, Paris: A. Franck, 1875.]
- ⁵ [Laurence Kahn, *Hermès passe*, Paris: François Maspéro, 1978.]
- ⁶ [LPY II, 139–142.]

* *chanté-fable* – prancūzų vėlyvosios riterių literatūros žanras, sudarytas iš
proziinių ir eiliuotų segmentų, kuriais pakaitomis pasakojama istorija]

** Pastaba parašė: 2^{his}. *Pasikaria* lazdyne – *meilė* Uogaitei.